

KRIZA JÁNOS PRÉDIKÁTORI MUNKÁSSÁGA

Kriza János mint prédikátor az 1840. évi bölöni zsinaton tűnt fel. Az *Erőhatóság*¹ c. lelkész-szentelő beszédével mintegy belerobban nagy szónokaink sorába. Szónoki egyéniségének megkülönböztetjük a veleszületett hajlamok és az alapos tanulmányok rendjén szerzett homiletikai műveltség rétegét. Az előbbi domináns jegye az írói véna, utóbbié a mondanivaló európai színvonala. Nem könnyen és nem korán szövődött egybe ez a két réteg. Önéletrajzában² bevallja, hogy fiatal lelkész korában beszédeit nehezen szerkesztette: „Gyakorlatlan lévén a szónoklásban, a hivatal megkezdésekor a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben egész héten át kellett repetálnom, hogy felakadás vagy belesülés nélkül elszavalhassam. Aztán könnyebben is jött volna nekem a versírás, mint a prózai dolgozás.“ Ebből a vallomásból is nyilvánvaló, hogy Kriza szónoki tehetsége produktív és nem produktív volt. Ő írószónok elsősorban, bár a prédikációírást nem tekintette életcéljának. Szónoki egyéniségének kibontakoztatását gátolta a kor is. Az elnyomatás alatt sokat kesereg, hogy aztán — magához térve — annál lendületesebb munkása legyen az újkor hajnalhasadásának szószékén is.

Az *Erőhatóság* Kriza programbeszéde, s mint ilyen mondanivalójában korszakalkotó, mert a negyvenes évek küszöbén, mikor még az unitárius szószéket a felvilágosodás racionalizmusa uralja, ő racionalistaelenes magatartást tanúsít és követel a jövőbeli papságtól is. A prédikátor Kriza az emberi léleknek egy új területét fedezi fel: az érzelmek világát, evangéliumi nyelven: az emberi szívet, s e világ meghódítására expedíciót indít. Az *Erőhatóság* ennek az expedíciónak a meghirdetése, egyben munkatársak toborzása is a nagy vállalkozásra. A textus nélküli, szabad szárnyalású beszéd abból a gondolatból indul ki, hogy a prédikációnak hatalommal, erőhatósággal, mai nyelven szólva szuggesztív-érzelmi hatóképességgel kell bírnia. A prédikálás célja nem a pusztá oktatás. „Szép kincs a tudomány, de magára még nem elég egy papnak...“ A keresztény ember a szószéktől nem tanítást vár csupán, hanem azt, ami a vallás célja: élményt.

Rekonstruálva a szónok dialektikus gondolatmenetét, a beszédben felvázolt programot az alábbiakban foglaljuk össze:

1 A racionalista prédikáció tárgyát a tapasztalati és közéleti dolgok világából meríti. Ezzel szemben Kriza arra figyelmeztet, hogy a prédikáció sajátos munka- és forrásterülete a *lelkiség*. Az unitárius prédikátor maradjon az Isten által kijelölt területén, ne foglalkozzék olyan tárgyakkal, melyek hivatásán kívül esnek.

2 A racionalizmus megalégszik a dolgok és jelenségek reális arcúlatának a felmutatásával. Kriza viszont a következőképpen nyilatkozik: „Szólnia kell nemcsak a szemünk elé tűnő világról, hanem a lények egy halhatatlan, fentebb tökélyű álláspontjáról...“ azaz mutassa fel a dolgok és helyzetek ideális *képét* is.

3 A racionalizmus az ész teszi az erkölcsi norma forrásává. Kriza a vallásos élmény fő alkotó elemének az érzelmet, a *szívet* tartva, ekképpen ír: „Nagy a papnak szerepe az emberi szívben. Kötelessége Isten iránt a legmélyebb tiszteletet, szeretetet, bizalmat és örömet felgerjeszteni.“

4 Kriza az unitárius prédikátor kötelességévé teszi az egészséges bűntudat felébresztését a hívekben. „Szólnia kell [a lelkésznek] az egyetlen rosszról, mellyel összehasonlítva minden egyéb ún. földi rossz, veszelty és nyomor szóba sem jöhet.“ Bűnbánatra int. Figyelmeztet, hogy hibáinkat ne mentegessük tőlünk függetlennek ítélt tényekkel. A bűnnek másra való háritása a legnagyobb bűn. A jellemes keresztény ember — felelősége tudatában — bátran szembenéz gyarló önmagával.

5 A felvilágosodás az Isten fogalmát csupa objektív, személytelen elemekből szerkesztette meg. Kriza a szubjektív, személyes jegyekre hívja fel a figyelmet. „Szóljon a keresztény prédikátor ne az Isten természetfeletti befolyásáról, hanem az ő legérezhetőbb közvetlen gondviseléséről... oly férfiakról, akiket mennyei ihletés indított a legfontosabb események, változások eszközlésére a társadalomban.“ Isten nem fogalom, melyet értelmünk segítségével megszerkesztünk, hanem élő valóság, akit hitünkkel ragadhatunk meg. A lelkész arról prédikáljon, hogy mit jelent számunkra Isten, miképpen él és hat bennünk, a mi szívünkben a mennyi Atya.

6 Homiletikai síkon ebből következik, hogy a meggyőzés fő tényezője nem a szemléletre és a tapasztalatra támaszkodó intellektus, hanem a *belső szemlélet*. Erős meggyőződés csak a szív mélységeiből fakadhat. Higgy a szívben! Íme Kriza János teológiai és homiletikai hitvallása.

7 Az erőhatóságot nem szabad összetéveszteni az érzelmekkel folytatott olcsó zsonglörködéssel. „Nem volna nehéz a gyenge lelkiismeret beteges ingerlékenységét fölébreszteni, de a lelkiismeret ilyen módon való felizgatása nem erő, hanem gyengeség.“ Aki a lelket józan ítéletre és egészséges érzésre akarja felébreszteni, annak sokkal „szebbnemű“ hatóerőre van szüksége: a szívre. A meggyőzés végső lehetősége tehát a szívben van elrejtve, s ennél fogva csak az a szónok hat, aki a szívre hat. De vigyázzunk, nehogy az ellenkező véglet hibájába: a világkerülő pietizmus ingoványába essünk, mely veszedelmesebb a kárhoztatott racionalizmusnál. „A keresztény vallástanítónak kötelessége érzelemteljes, de ugyanakkor mégis ésszerű vallást tanítani... mely erőt adjon az embernek, meleget a szívnek; mely midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családjainktól, hazánktól s az emberiségtől.“ A vallás tehát ne szolgáltasson ürügyet konkrét feladataink elöl való dezertálásra. A keresztény tanító ne akarja megcsonkítani természetünket, feldűlni emberi érdekeinket s indulatainkat, hogy örömtelen, pusztá romokon építse fel Isten trónusát. Kriza — amint látjuk — nem a szív egyeduralkaúrt harcol, hanem az őt megillető helyért a személyiség egészében. Nem azt mondja, hogy csak a szívünkre hallgassunk, hanem ezt: a szívünkre is hallgassunk.

Mi táplálja az erőhatóságot? — kérdezi a szónok a beszéd végén. A kérdés valódi értelme ez: milyen legyen a keresztény vallástanító, milyen feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy beszéde „erőhatósággal teljes“ legyen?

Mindenekelőtt legyen az igazság iránti szeretete győzhetetlen. Az igazságot ne csak az értelmével, de a szívével is ragadja meg. Legyen mélyen vallásos érzelmű. Legyen bátor és független lélek. Járjon a prédikátor mindig a valóság útján, s legyen kész bármikor az önfeláldozásra is. Ne akarja az egész világot megváltani, „ha egy-két unitárius

hideglelket felhevítettünk, akkor megharcoltuk apostoli nemes harcunkat“.

A forradalom utáni Krizával aránylag későn, 1863-ban találkozunk Torockón, ahol a püspöki vizitációt meleghangú búcsúbeszéddel³ zárja. Kimondhatatlanul boldog, hogy vérrokonai között lehet. „Ama nép társaságában, hol szívemnek vére annyi család szívvérével azon egy eredetű... Nincsen órája életemnek, melyben csoportos gondjaim közepette is ne gondolkoznám rólatok.“ Csodálja Torockót, büszke arra, hogy családfája itt gyökerezik. „E díszes egyházban nyerte az én lelkem is a vallásos eszmék, a kegyes érzelmek első erőteljes benyomásait.“

Bár a téma kiválóan alkalmas arra, hogy a romantikára jellemző nosztalgia vágányára terelje az emlékező figyelmét, Kriza mégis ellenáll e csabításnak, s a legegészségesebb hangulat jegyében emlékezik a faluról, annak népéről, egykori, őt is nevelő tanítójáról és azokról, akiknek már csak a sírját látogathatja meg. Az érzelmi motívumokban gazdag beszédet vigyázásra és áldozathozatalra buzdító intellemmel zárja.

Az 1868-ban Tordán tartott háromszázados zsinaton elhangzott lelkész-szentelő beszédében, mely ikertestvére az *Erőhatóságnak*, a lelkészek figyelmét felhívja arra, hogy egyetlen század sem fejezte ki olyan híven és következetesen a vallásszabadság szellemét, mint a XIX., mely zászlójára a szabad vizsgálódás jelszavát írta fel. A lelkészek legyenek büszkék arra, hogy háromszáz éves jákóbi bujdosás után végre ilyen nagyszerű lehetőségek Bétheléhez érkezhettek. A lelkész feladatát az Isten, az emberek és a hivatás iránti szeretetben jelöli meg. Elmúltak azok az idők — úgymond —, midőn a lelkészekben csak a hitszónokot, az Istennél közbenjárót vagy csak az áldozó-varázsló „szentfelét“ látták és tisztelték az emberek. A mai hívek többet várnak a lelkésztől: szeretetet. „Szeretet és ihletettség nélkül való, hideg és száraz értelem emberei sok más hivatalra lehetnek alkalmasok, de a lelkészire bajosan. Szív kell a lelkési hivatalhoz, meleg és buzgó értelemmel teljes szív, mely könnyen begondolja magát bármi idegen állapotba...“

„További jellegűl a lelkipásztorinak bizvást tehetem az ún. önszorgot.“ A lelkész ideális kifejezője annak, amit a szószéken hirdet. Ne csak emberi mértékkel mérje a valóságot s benne önmagát, hanem istennel is. Ne ő ereszkedjék le a mindennapi valósághoz, hanem azt emelje fel az idealitás színvonalára. Ne legyen a lelkész tekintélyvadász, de el se tékozzon erkölcsi tekintélyét. Álljon a nép szolgálatába, és okos tapintattal intézzon minden ügyet. A kor által nyújtott szabadsággal vissza ne éljen.

Kriza János szószéki munkásságának legjelentősebb gyümölcse nem az a néhány — részben nyomtatásban megjelent, részben kéziratban maradt — prédikációja, hanem a *Keresztény Magvetőnek* mint a szószéki termékek sajtóorgánumának a megjelenítése. Hogy ez a XIX. század folyamán nálunk nagy tekintélynek örvendő unitárius folyóirat megjelenhetett, nem vitás, hogy abban oroszlánrésze van Krizának, az akkori kolozsvári lelkésznek. A *Keresztény Magvető* célkitűzése volt: „a gyakorlati lelkészlet körébe tartozó munkálatokat adni, mintegy eszmetárt nyújtani fel egyházi szolgatársaink előtt, s a legkülönbébb esetekre készült beszédek s imák mint mutatóványok által egyik a mászt kalauzolni, legalább tájékoztatni.“ A *Keresztény Magvetőben* megjelent első beszéde, *A vándorlás tanulságos képe*⁴ alap gondolatában a haladás, a fejlődés

eszméjét fejezi ki. Allegóriás hasonlatai arra mutatnak, hogy a szónok egyik legrégebbi munkája.

Kriza János szintetikus utolsó nagy szószéki munkája a *Legyetek proféták*⁵. Benne a 61 éves Kriza még egyszer utoljára szól az új lelkész-nemzedékhez. Textusa: „Mi módon prédikálnak pedig, ha el nem küldetnek?” (Róm 10, 15). A küldés Isten feladata, a hívás emberi. A lelkész Isten küldi, s a hívek hívják. Élesen megkülönbözteti a profétai küldetést a papi küldetéstől, s határozott állásfoglalásra buzdítja a felszentelendőket a profétai küldetés mellett. „Legyetek záloga annak, hogy sohasem fog kiveszni ama profétai lelkek szent törzse, akik e haza földjén az unitarizmus zászlaját lobogtatni éreznek ellenállhatatlan hivatást! Ilyetén nem csupán közönséges papi, de magasabb profétai lelkesültség tüze éltette és táplálta egyházi életünket három viharos századon át, avatta úgyszólván önkéntes lelkészekké a rendes egyházi szolgálattal versenyző világi tagjainkat is.” Ne a pap ráartiságával, hanem a proféták népszerűségével szolgálja a lelkész a népet. Gyönyörű az a rész, ahol Isten sugallatát igyekszik érzékeltetni. Így csak költői tehetséggel s lelkészi, profétai hivatástudattal megáldott személyiségek tudnak írni és beszélni.

A lelkészi küldetés másik jellemvonása a tekintély. Kétféle tekintélyt különböztet meg. „Az egyik a külső, mely a távolból és a magasból követeli a tiszteletet, melyet nem lehet vitatni, s feltétlen meghajlást kíván igája alá. Ez a zsarnoki, pogány tekintély. Van egy másik tekintély is: az erkölcsi, a rábeszélő, az okkal meggyőző személy tekintélye, az erkölcsi felsőbbrendűség tekintélye... Jézus tekintélye... Egy ilyen profétaszerű lelkész nincs kötve változhatatlan formulákhoz, rideg, megkövesült dogmabetűkhöz, merev tekintélyekhez, melyeknek szirtjeiből az ékesen szólás varázsvesszeje sem tud többé üdítő forrásvizet csörgedeztetni.” A dogmákat követő csakis pap, a lelkiismeret szolgálja, a szív embere meg csakis proféta. A proféta fogalmába zsúfolta bele Kriza mindazt, amit a szíve szerint élő és prédikáló, az életét a népnek szentelő lelkész lelki arculatáról elgondolt.

Az új típusú proféta-lelkész harmadik jellemvonása a céltudat. „A régi értelemben vett pap féltékeny a maga kiváltságaira... jelszava: minél inkább növekedik a laikus, annál inkább fogy a klérus nimbusza, hatalma. Fő célja engedelmes népet nevelni magának; innen a bizalmatlanság az önálló gondolkodás, a szabadság és a világosság iránt. Óvnia kell a lelkeket a világosságtól, miként a székesegyházakban szép festett üvegtáblák által a szemeket a fény ragyogásától... A proféta ellenben szereti a világos nappalt, a fényt, az egyház minden tagjának szellemi emelkedését. Ő hozzánk hasonló testvér minden rejtelmes, varázsló-hatalom nélkül, rokonszenves, nyílt lélek, fő célja embereket nevelni és nem szolgálkat.” Klasszikus kifejezése ez a lelkészségről vallott unitárius felfogásnak. A lelkész hivatása nem üdvcselekmények mechanikus végrehajtása, nem csalhatatlan tekintélyek örök védelmezése, hanem a jézusi személyiség kinevelése, ápolása és a haladás szolgálatába állítása. Az unitárius lelkész nem dologi eszközökkel, hanem személyes, cselekvő, jézusi életvezetésével hat.

Kriza János idegen szónokoktól is fordított. Fordításai közül egy beszéd jelent meg: I. Viollier genfi lelkész *Az igazság*⁶ c. beszéde.

Kriza született ágendázó lelkész.⁷ Ez érthetővé válik, ha egyfelől az agenda tartalmi és szerkezeti sajátosságaira, másfelől meg egyéniségére gondolunk. Az agenda éppen azt a közvetlenséget követeli meg, mely egyéniségének is legkiemelkedőbb jegye.

Kriza nagyon szeretett imádkozni. Ferencz Józseffel együtt több alkalommal szolgált. Ferencz József prédikált, ő meg imát mondott.⁸ Imáiban nem ragaszkodik szerkezeti formákhoz. Érzéseit, imaélményét szabadon fejezi ki, és pedig abban a sorrendben, ahogyan azok benne megszülettek. Nem az eszével imádkozik, hanem a szívével. Imáiban a magasztalás és bűnbánás szinte eltűnnek. Ehelyett előtérbe lépik a bizalom érzésének a kifejezése. Istenhez simul, és gyermeki bizalommal kérdezi: ugye szeretsz, Istenem, ugye velem maradsz, ugye én a tied vagyok?! Kérései szerények és rendkívül alázatosak.

Összefoglalva Kriza János prédikatori munkásságát, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy bár nem tartozik a legtermékenyebb íróprédikátoraink közé, mégis prédikációirodalmunkban nagy jelentősége van. Beszédei nemcsak tükrözik a kort, hanem irányt is szabnak annak, s ha figyelembe vesszük személyiségének egyre növekvő tekintélyét, irányelveit a század második felében kibontakozó prédikációirodalmunk egyik vezető, meghatározó pólusának tekinthetjük. E pólus köré egy sor lelkész csoportosul⁹, akik a mester homiletikai irányelveit következetesen alkalmazzák. Hogy milyen jelentősége van egyházunk történetében Kriza művének, azt csak úgy tudjuk felmérni, ha a methodus absentiae-vel megrajzoljuk a XIX. század szellemi profilját Kriza nélkül. Mi lett volna az unitárius szellemből, ha a felvilágosodás racionalizmusát Ferencz Józsefék újabb racionalizmusa követi?! Ha a fejlődő unitárius személyiség képletéből a gondviselés kifejejtí Krizaék meleg szívét, ha a puszta megismerés és tanítás dogmává merevedik nálunk; ha a szív továbbra is az unitárius valóság terra incognitája marad? Mi lett volna, ha a felvilágosodás elvilágiasító folyamata gátlástalanul tovább tart egyházunkban? Elvesztette volna vallás jellegét, s puszta világnézetté fagyott volna, kihullott volna belőle az, ami minden vallásnak megtartó eleme. Ez annál inkább bekövetkezett volna, mert az unitárius szószéket nem érintette meg a század eleji pietizmus szelleme, mely Nyugat-Európában egészségesen változtatta meg a reformáció kezdeti ridegségét, s ezzel a vallásos élményt némileg kiragadta az intellektus szorító karmaiból. Ha ezekhez még hozzávesszük törekvésünket a racionalizmusra, valamint azt is, hogy a felvilágosodás második szakaszát teljesen hidegen hagyta Schleiermachernek már a század elején kibontakozó teológiai szubjektívizmusa, megértjük, miért volt Kriza szószéki műve olyan jelentős.

Kriza nem szakít a reformokkal. Ő ráépül erre a korra, kiegészíti azt. A felvilágosodás szónokaival ellentétben, ő a tipikusan befelé néző embertípus, s hallgatóit is ráeszmélteti arra, hogy van egy belső világunk is, melybe sokkal szervezettebben illeszkedik bele a vallás, mint a külső szemléletek világába. Ez az erőteljes introverzió neki természetes, hiszen ilyen az ő lelki alkata, hallgatói számára azonban menekülés az akkori társadalmi viszonyok elől. Az abszolutizmus restaurációja után a befeléfordulás volt az egyetlen járható út. Az önszemlélő befeléfordulás egyéni vonatkozásban bizonyos fokú szubjektívizmushoz, társadalmi síkon meg népi, társadalmi önismerethez vezet. Kriza Jánosnál mindkettő megtalálható.

Melyek szubjektívizmusának a forrásai? Az első forrás ő maga. Kriza jellegzetesen introvertált egyéniség volt. Mint ilyen a vallást alanyi nivoltában értelmelte és élte. Másodsorban korának teológiai irányzata volt rá hatással. Hogy Kriza Kantnak, Schellingnek, Fichtének, de főleg Schleiermachernek a hatása alatt állott, azt ő maga is bevallja. Csak-hogy, amíg Schleiermacher a német filozófiai idealizmussal keresztezi a kor teológiátlan racionalizmusát, s ezzel a természetfelettség világát igyekszik megmenteni, addig Kriza a zsoldárok lírai hangulatából, a nép érzelmvilágából, a természetes ember hitélményének intuitív megragadásából indul ki. Míg Schleiermacher a racionalizmussal való vitái rendjén fedezi fel a szívet, addig Kriza a gyakorlati, empirikus szemlélet és a Biblia olvasása révén találja meg azt.

A harmadik forrás abban áll, hogy Kriza és a köréje csoportosuló prédikátorok belátták, hogy az unitarizmus kizárólag racionalista megfogalmazásban fenn nem tartható.

Negyedik forrás a romantika, mely a század közepén újra fellángol, s egyfelől az érzelmi motívumok kultuszában, másfelől a nép felé való fordulásban nyilatkozik meg. Krizában is volt sok romantikus hajlam, ez azonban sohasem szakította el őt a valóságtól, és nem sülyesztette meddő álmodozásokba. Romanticizmusa a szabad mozgásban, a színek és árnyalatok keresésében, a gondolatok antinomiájában, a líraiságban, a lelkesedésben, az ihletettségben és általában az esztéticizmusban áll.

Az ötödik Channing józan, kiegyensúlyozott teológiájának közvetlen hatása volt. Az amerikai teológussal való szellemi kapcsolatát nemcsak levelei, de beszédei is tükrözik. Az a következetesség, mértékletesség és higgadt megfontolás, melyet Kriza 1869-ben egyik Inczeffi József derzsi espereshez intézett levelében Channing kereszténységének fő jellemzőjeként tüntet fel, beszédeinek jellemzője. Channingben önmagát és kora tisztá unitarizmusát ismerte fel és értékelte.

A Kriza-féle ún. szívteológia tükrében Isten fő attribútuma a megragadhatóság, az átélhetőség, a hozzáférhetőség. A hid, mely a hívő és Isten közötti távolságot átíveli, a hit. A hit fő tartalmi jegye az érzelem. Istent nem megismerjük, hanem intuitív megérezzük. Ez az átélés spontán, szinkretikus, de mély és őszinte. Az istenfogalom tartalmi elemei többnyire emocionális jellegűek (jóság, szeretet, irgalmasság stb.).

Az etikum nem külső magatartás, mint a racionalizmusban, nem is a praktikus ész posztulátuma, mint Ferencz Józseféknél, hanem vallás. Az erkölcsi normát felettünk levőnek kell elismernünk. Azokat nem dedukáljuk valamiből, hanem mint ős princípiumokat elismerjük.

A külsőt a belsőből ismerjük meg, és nem fordítva. A belső tapasztalat éppoly objektív, mint a külső. Ez eddig merő kantianizmus. De Kriza és köre tovább megy. Ők nevének nevezik a gyermeket: a belső tapasztalat a szív. A szív nem zárja ki az értelmet, sőt követeli azt, hiszen „az értelem látószeme a szívnek... enélkül a szív elvakulna, ellenben a szív jósága az értelemnek, enélkül az megdermedne“. Így került el Kriza szívteológiája a pietizmus ingoványait.

A szív a rokon szívekből kisugárzó, a szemekből kicsillanó szavakból és tettekből kiáramló irracionális erők hatása alatt indítja meg az akaratot. Ki az, akinek szívében ilyen erők sugároztak ki? Egyedül Jézus. A racionalizmus annyira leegyszerűsítette volt a hitformulát, hogy mondhatni csak két tényezőt hagyott meg: Istent és az embert. Jézust a tör-

ténelem emberi példányképtárába helyezte, s mint ilyenrel ritkán foglalkozott. Krizaék Jézust újra feltámasztották, szóhoz juttatták, és rámutattak arra is, hogy szív nélkül nem lehet őt sem megismerni és követni.

A szívteológia lényegében ihletteológia, s mint ilyenben fontos szerepet kap a szentlélek. S valóban, szembetűnő, milyen gyakran találkozunk Kriza beszédeiben a szentlélek fogalmával. Jellemző azonban, hogy sok esetben cseréli fel az „Isten lelke“ kifejezést ezzel: Isten szíve.

Kriza egész életében, beszédeiben központi helyet foglal el a nép. Szíve egészével, lángolón, önfeláldozóan szerette a népet, s ezt a szeretetet igyekszik az új lelkésznevezdékekbe is beplántálni. A tordai lelkész-szentelő beszédében így ír: „A ti felszentelések valódi értelme az, hogy magatokat egészen rászentelitek az egész nép nevelésére... A népnek anyagi, társadalmi és erkölcsi szenvedésein megesik-e a ti szívetek? A súlyosan terheltek és szerencsétlenek nagy sokaságát látva gerjedez-e valami a ti kebletekben? A lélek valami jó, és a szent Lélek felkavar-e olykor a tétlenség s a tespedés álmából?...“

Kriza beszédei a század derekán a legtisztabban fejezik ki a tiszta jézusi kereszténység hivatását. A kereszténység — úgymond — nem hitcikkely, hanem érzés, tett, megvalósítás. Nem a megkövesült dogmabetűk vezetnek az üdvösségre, hanem az evangélium szellemében történő jóindulatú tett és viselkedés. „Jézus követése szeretetmunka“ — jelenti ki egyik ágendájában.

Kriza János szentimentalizmusa nem képez akadályt lebilincselő logikája útjában, s így beszédei mindvégig a logikum ragyogó fényében éppúgy bővülködnek, mint az érzelmek színes mélységeiben.

Beszédeit egészükben kidolgozta, s bár nem volt tüzes előadó, mégis azoknak gazdag mondanivalójával hallgatóságát mindig lekötötte. Nem vágyott túlságosan szószekekre, de ha felállt, a legjobbbat adta.

Sajátosan homiletikai szempontból ítélve meg szószekei munkáit, egy igen fontos tényt állapíthatunk meg: a prédikáció szerkezetileg is tükre a prédikátor egyéniségének. A prédikátornak szívvel megáldott embernek kell lennie. A textustól az érzelmek elmélyítése érdekében el lehet térni, de azt elhanyagolni mégsem szabad. A teológiának nem áldozható fel a lélektani valóság. A teológiai célok érdekében nem nyomorítható meg a lélek egészséges és természetes organizmusa. Az érzelmi argumentumok megindítóbbak az értelmiéknél. Az értelmet könnyebben meg tudjuk nyerni a szíven keresztül, mint a szívet az értelmén keresztül. A homiletikai diszpozíció legyen szabad, tarózkodjék a lelkész a tipizálástól. Illusztrációkért a Biblián kívül forduljunk népünk életéhez és történelméhez. Ne tanítsunk, inkább hassunk, neveljünk, lelkeket vigyünk Istenhez, bizonyoságot tegyünk az evangéliumi igazságokról. A lelkész nem annyira tanító, mint inkább próféta, akinek hivatása tüzet csíholni ki a tunya lelkekben.

Péterfi Dénes 1882. július 30-án mondott beszédében így jellemzi Krizát: „Az ő géniusza, hitmélysége, kimagasló keresztény jelleme, szent hitélete, szelid hősiessége a tisztább keresztény elvek diadalra juttatásában így int: legyetek állhatatosak.“

Ez a lelki portré Krizát mint prédikátort is jellemzi.

GELLÉRD IMRE

¹ Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdonsága. Kolozsvár, 1841.

² KerMagv 47(1912). 40.

³ Egy vasárnapi szent óra emléke a torockói unitária szent ekkleziában [...] tartott beszédében. Kolozsvár, 1863.

⁴ KerMagv 1(1861), 124, és 77(1971), 63.

⁵ KerMagv 7(1872), 265.

⁶ KerMagv 6(1871), 1.

⁷ Vö. KerMagv 1(1861), 142, és 3(1867), 235.

⁸ Legtöbbször temetéseken. Így pl. Gedő József felett 1855-ben, Fekete Pál felett 1862-ben; lásd még a háromszázados zsinatra (1868) írt imáját (megjelent a KerMagv 4[1868] 6.).

⁹ Nevezetesebbek: Gyöngyösi István, Albert János, Péterfi Sándor, Rédiger Géza, Derzsi Károly és mások.

EGY NÉVTELEN KÁTÉ 1845-BŐL

Channing, E. W. kátéja, Kriza János átdolgozásában

Kriza János a *Vadrózsák* gyűjtőjeként írta be nevét a magyar irodalom történetébe. Jelentős azonban mint az egyházi irodalom művelője is: a szétszórta megjelent s a még kiadatlan imák, prédikációk, tanulmányok és fordítások őrzik egyházi írói munkásságának emlékét.

1 Az 1870-es évek elején készült önéletrésében Kriza egyházi munkái közül megemlíti *A keresztény vallás elemei* c. kátét, mely, amint írja: „több kiadást ért, s minden iskolákban [unitárius] még némely más vallásúakéban is tanítattik az elemi osztályokban“¹.

A kátéről keveset tudunk. Történetére vonatkozó első adattal 1843-ban találkozunk, amikor is a Főtanács² az augusztus 29.—szeptember 2. napján tartott ülésén foglalkozott „Professor Kriza János aanak [atyánkfiának] Kis Káté, vagy vallás és erkölcsstan elemei“ című, kiadás engedélyezése végett benyújtott munkájával. A kátét megfelelőnek találta, és kinyomtatásához hozzájárult az „igazítandók kiigazításával“, melynek ellenőrzését a püspök és Egyházi Képviselő Tanács hatáskörébe utalta.³ Kriza rövid idő alatt elvégezte a kért igazításokat, és már október 31-én benyújtotta a nyomtatásra kész munkát; ennek felülvizsgálását E. K. Tanács Székely Sándor püspökhelyettesre⁴ bízta. A cenzor kedvező előterjesztésére E. K. Tanács 1843. december 31-én tartott ülésén a kiadást engedélyezte.⁵ A káté előttünk ismeretlen okból csak 1845-ben jelent meg *A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerént*⁶ címen, a szerző nevének feltüntetése nélkül.

Ez a névtelen káté, mely úgy ment át a köztudatba, mint „Kriza kátéja“, egyházi irodalmunk egyik legolvasottabb munkája lett, és valóságos tankönyvként közel egy fél évszázadon át használták.⁷ Olvasottságára vall, hogy megjelenése óta 7 kiadást⁸ ért el, az utolsó 1939-ben jelent meg. Minden népszerűsége ellenére a kátéval érdemlegesen senki sem foglalkozott. S ha itt-ott meg is említették, az főként teológiai szemlélete miatt történt.